

UOT 33

AZƏRBAYCAN ƏHALİSİNİN GƏLİR VƏ XƏRCLƏRİNİN DÜNYA ÖLKƏLƏRİ İLƏ MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

Aytəkin Oqtay qızı Məmmədova
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
aytakin_mammadova@unec.edu.az

Xülasə: Məqalədə iqtisadi artım və iqtisadi inkişafın əhalinin həyat səviyyəsinə göstərdiyi təsir şərh olunmuş, gəlir səviyyəsinə görə müxtəlif ölkələrin təsnifatı verilmişdir. MDB dövlətlərində yaşayış minimumu və orta aylıq nominal əməkhaqqı statistik məlumatlar əsasında müqayisə olunmuşdur. Eyni zamanda, müxtəlif ölkələrin minimal istehlak səbətlərinin tərkibinin müqayisəsi verilmişdir. Tədqiqatda “əmək haqqı ilə idarə edilən iqtisadiyyat” gəlirlər üzrə əhalinin təbəqələşməsinin azaldılmasına, əhalinin bütün təbəqələrinin iqtisadi fəallaşmasına və gəlirin bölüşdürülməsində ədalətliyə yönəlmiş iqtisadi artım modeli kimi təhlil olunmuşdur.

Açar sözlər: gəlirlər, xərclər, əmək haqqı ilə idarə olunan iqtisadiyyat, yoxsulluq, inkişaf modeli, iqtisadi artım, iqtisadi inkişaf

Giriş

İqtisadi artım, bir ölkə daxilində ÜDM, ÜMM və ya xalis məhsul artımı hesabına müəyyən edilən, istehsal sistemindəki kəmiyyət dəyişikliklərini əks etdirən bir prosesdir. İqtisadi inkişaf isə bütövlükdə səmərəliliyi artıran, komponentlərin mütərəqqi, məqsədyönlü dəyişməsi, qarşılıqlı əlaqəsi və qarşılıqlı tənzimlənməsi, keyfiyyət və işləmə vəziyyətidir. Bu proseslərin nəzəri bir kontekstdə öyrənilməsi, qarşılıqlı təsiri onların fəaliyyətinin bir xüsusiyyəti olaraq təyin edir, çünki bir tərəfdən artım dinamik dəyişikliklərin vaxtını, inkişaf yolunda daha mürəkkəb formaların yaradılmasını şərtləndirir və inkişafın əsasını təşkil edir. Digər tərəfdən uzunmüddətli keyfiyyət şaxələndirilməsi gələcəkdə sosial sistemin inkişafı üçün yeni stimula səbəb ola biləcək kəmiyyət (artım) və keyfiyyət (tərəqqi, təkamül) dəyişikliklərinin təbiətinə təsir göstərir [16]. Buna əsaslanaraq, həm artım, həm də inkişaf proseslərinin sosial inkişaf üçün eyni dərəcədə vacib olduğu qənaətinə gəlmək olar, üstəlik, onların səmərəli birləşməsi ikinciylə nail olmağın açarıdır. Bu səbəbdən insan kapitalını artımın əsas amili kimi təyin edən nəzəriyyələr artım və inkişafı birləşdirir [12]. Təcrübədə əksər milli iqtisadiyyatların iqtisadi inkişafı modellərinin məqsədi artım (adambaşına düşən ümumi gəlir), həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması və Minilliyin Bəyannaməsində formalaşdırılmış müasir inkişaf üsulları olan yetişmə, qabaqlayıcı və davamlı inkişaf üsulları əsasında inkişaf modellərini daha səmərəli şəkildə tətbiq etməkdir. Bu üsulların hər birinin xarakterik əlamətləri mövcuddur və müxtəlif ölkələrin təcrübəsi onların istifadəsini təcəssüm etdirir.

İnkişaf modeli

Yüksək iqtisadi göstəricilərə yetişmə inkişaf modeli, inkişaf etmiş ölkələrdə istifadə olunur və lider inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadi modellərinə istinad nəzərdə tutur. Ali məqsədə çatmaq üçün bu ölkələr inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə əsaslanaraq, postindustrial mərhələdən post-sənaye sistemə keçid etməklə iqtisadi inkişaf tempinin və səviyyəsinin kəskin artımına diqqət yetirirlər. Belə ölkələr liderdən daha çox elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərini mənimsəməklə inkişafı əldə edirlər. Buna görə də inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlarda innovasiyaların reallaşdığı əsas kapitalla investisiyalar kimi önə çıxır. İnvestisiya nisbətinin azalması artımın yavaşlaması və onu tutmaq trayektoriyasından geridə qalan inkişaf trayektoriyasına keçid ehtimalı deməkdir. Əgər bu model özünü doğruldursa, bu, təkcə lider ölkələrlə ayaqlaşmağa deyil, həm də rifahın yüksəlməsinə və cəmiyyətin artan ehtiyaclarının ödənilməsinə kömək edir. Çin və Hindistanda iqtisadi artımın təmin edilməsi baxımından əsas üstünlüyü kəndlərdən şəhərlərə illik axın edən on milyonlarla əmək qabiliyyətli insan olan nəhəng ucuz işçi resurslarıdır.

Qabaqlayıcı inkişaf modeli yüksək iqtisadi göstəricilərə yetişmə modelinə çox oxşardır, lakin bu versiyada modelin məqsədi bu və ya digər inkişaf etmiş ölkənin uğurunu əldə etmək deyil, inkişafda yeni bir yüksək səviyyəni formalaşdırmaqdır. Bu modeli tətbiq edən ölkələrdə iqtisadi və sosial həyatın əsas sahələrində dövlətin iştirakı, əhəmiyyətli struktur və institusional dəyişikliklərlə iqtisadiyyatın modernləşdirilməsi, milli məhsul istehsalının intensivliyi, əmək məhsuldarlığının artması, ölkənin bərabərhüquqlu əməkdaşlıq əsasında inteqrasiya proseslərinə girməsi müşahidə edilir.

Davamlı inkişaf modeli sabit inkişaf templərini, makroiqtisadi göstəriciləri və struktur dəyişikliklərini tətbiq edir (onları sabit səviyyədə saxlayır, lakin bu yüksək səviyyə olmaya da bilər). Dünya ölkələrindəki iqtisadi proseslərin müqayisəli təhlili üçün metodoloji və nəzəri əsas olduqca fərqlidir. Bu təhlil bir tərəfdən iqtisadi məktəblərin yanaşmalarına və istiqamətlərinə əsaslanır, digər tərəfdən, modelləşdirmə prosesində həm dövlətin, həm də bütövlükdə cəmiyyətin əldə edilmiş sosial-iqtisadi inkişafına əsaslanan müqayisə metodikası ilə paralel siyasi amillər, ictimai-siyasi elmlərin birləşməsi, sivilizasiya, təkamül və cəmiyyətin dövrü inkişafı mərhələləri istifadə olunur [13].

Gəlir səviyyəsinə görə müxtəlif ölkələrin təsnifatı

Bu gün dünya ölkələrinin bir neçə istiqamətdə, məsələn, adambaşına düşən ÜDM, gəlir səviyyəsi, inkişaf tempi və s. bölüşdürülərək təhlil edilməsi nəticəsində maraqlı faktlar ortaya çıxır. 2020-ci ildə Dünya Bankının Atlas metodu ilə hesablanması əsasında ölkələrin qruplaşması və gəlirlərin yeni sərhədləri müəyyən edilib.

- aşağı gəlirli ölkələr kimi adambaşına düşən ÜDM-i 1,045 ABŞ dollar və ya daha az olan ölkələr müəyyən edilir. Hazırda 27 ölkə aşağı gəlirli ölkədir;
- aşağı-orta gəlirli ölkələr kimi adambaşına düşən ÜDM-i 1,046 ABŞ dollar ilə 4,095 ABŞ dollar arasında olan ölkələrdir. Hazırda bu siyahıda 55 ölkə var;
- yuxarı-orta gəlirli ölkələr kimi adambaşına ÜDM-i 4,096 ABŞ dollar ilə 12,695 ABŞ dollar arasında olan ölkələrdir və onların sayı 55-dir;
- yüksək gəlirli ölkələr adambaşına düşən ÜDM-i 12,696 ABŞ dollar və ya daha çox olan ölkələrdir ki, onlar da 80 ölkədir.

Azərbaycan Respublikası yuxarı-orta gəlirli ölkə kimi müəyyən edilir. Qeyd edək ki, “adambaşına düşən orta gəlir səviyyəsi 10-15 min ABŞ dollarına çatmış inkişaf etməkdə olan ölkələrə inkişaf etmiş ölkələr kateqoriyasına keçmək üçün bu göstəricini iki dəfə artırmaq çox çətindir. Bu, “orta gəlir tələsi” deyilən şeydir. Əsasən dərin struktur transformasiyaları ilə əlaqədardır, çünki işçilərin maaşlarının artması səbəbindən ənənəvi sahələr rəqabətə davamsız olur. XX əsrdə yalnız beş ölkə bu problemi həll edə bildi: Yaponiya, Cənubi Koreya, Tayvan, Honq-Konq və Sinqapur. “Orta gəlir tələsi” problemi artıq “orta gəlirli ölkələr qrupuna” daxil olan Çinin qarşısındadır. Təxminən 10-15 ildən sonra Hindistanda da eyni proses başlayacaq” [10, s. 237-239].

Əmək haqqı ilə idarə olunan iqtisadiyyat

Həmçinin, yoxsulluğun əhəmiyyətli dərəcədə azalması, xüsusən də gəlirlər üzrə, ÜDM-in strukturunda müəyyən dəyişikliyə səbəb olur ki, bu da maddi işçilərin əmək haqqının payının artırılmasını nəzərdə tutur. Bununla belə, yerli mallarının beynəlxalq rəqabət qabiliyyəti bu şəraitdə (nisbətən sabit valyuta məzənnəsi nəzərə alınmaqla) vahid əmək xərclərinin qaçılmaz artması səbəbindən azalacaq və bu malların keyfiyyəti deyil, qiymətinin xüsusilə vacib olduğu bazarlarda özünü daha çox biruzə verəcək. Bundan əlavə, əmək haqqının ÜDM-də xüsusi çəkisinin sabit artımı və daxili bazarın artımına (xarici bazarla müqayisədə) daha çox önəm verilməsi nəticəsində əldə edilən iqtisadi artım “əmək haqqı ilə idarə olunan iqtisadiyyat”, yəni maaşa əsaslanan iqtisadiyyat (wage-led economy) adlandırılır. Bu yanaşma tələbin məhdudlaşdırılmasına əsaslanan iqtisadiyyatı vurğulayan konsepsiya çərçivəsində mövcuddur. “Əmək haqqı ilə idarə olunan iqtisadiyyat” termini mövcud ictimai-siyasi vəziyyət fonunda reallıqda meydana çıxan iqtisadiyyatın iqtisadi nisbətlərinin və struktur xüsusiyyətlərinin mühüm aspektlərini xarakterizə edir. “Əmək haqqı ilə idarə edilən iqtisadiyyat” konsepsiyası çərçivəsində belə hesab edilir ki, əmək haqqı və ümumiyyətlə, işçilərin gəlirləri təkcə xərclərin formalaşmasında əsas amil deyil, həm də

iqtisadiyyatın ən mühüm hərəkətverici qüvvəsidir, iqtisadi artıma və əməyə qənaət edən innovasiyalara daimi təkan verən amildir. Eyni zamanda, qeyd edə bilərik ki, kifayət qədər aşağı yığım dərəcəsi və bir sıra digər makroiqtisadi ilkin şərtlərə nail olmaqla ev təsərrüfatlarının gəlirləri xərəcə çevrilərək iqtisadi artımda dominant amilə çevrilir. İqtisadi artım həm ev təsərrüfatlarının gəlirlərinin ÜDM-in həcmində üstünlük təşkil edən ölçüsü, həm də varlılara nisbətən əhalinin daha az gəlirli təbəqəsinin gəlirlərinin cari istehlaka daha çox meyli olması ilə bağlıdır. Bundan əlavə, qloballaşma şəraitində əhalinin varlı təbəqəsinin gəlirləri və mənfəəti çox vaxt ölkədən kənara kapital axınının mənbəyinə çevrilir, bu halda kapitalın xaricə ixracı ölkə daxilində iqtisadi artım tempini azaldır.

“Əmək haqqı ilə idarə edilən iqtisadiyyat” gəlirlər üzrə əhalinin təbəqələşməsinin azaldılmasına, əhalinin bütün təbəqələrinin iqtisadi fəallaşmasına və gəlirin bölüşdürülməsində ədalətliyyə yönəlmiş iqtisadi artım modelidir. Lakin bu modelin həyata keçirilməsi üçün dünya bazarında səmərəli və rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyatın formalaşdırılmasına xidmət edən zəruri şərtlərə riayət etmək tələb olunur. Bu cür iqtisadiyyat həqiqətən innovativ, rəqabətə davamlı, yaradıcı olmalı, yeniləşməyə, yəni sıçrayış xarakterli ciddi struktur dəyişikliklərinə yönəldilməlidir. Xüsusilə, işçilərin əmək haqqının xüsusi çəkisinin artması fonunda ÜDM-də mənfəətin payının aşağı düşməsi investisiyaları azaltmamalıdır. Yəni gələcək artımın qarşısını almamaq üçün elə investisiya mexanizmlərinin formalaşdırılması zəruridir ki, investisiyaların dinamikasına investisiya layihələrinin rentabelliyyə deyil, akselerator amili (yəni potensial gücün istifadəsinin artımı), o cümlədən investisiya mühitinin keyfiyyəti və iqtisadi agentlərin müsbət gözləntiləri təsir etsin. Bundan əlavə, əmək haqqı ilə idarə edilən iqtisadiyyatda əmək məhsuldarlığının artımı əmək haqqının artımı hesabına motivasiya edilir. Bu, elmi-texniki tərəqqinin əməyə qənaət edən modelinin məqsədyönlü formalaşdırılmasını, habelə innovasiya prosesinin və insan kapitalının təkrar istehsalı sisteminin, xüsusilə təhsilin maliyyələşdirilməsində dövlətin fəal iştirakını nəzərdə tutur. Bu zaman ölkənin ixracının xüsusiyyətləri elə olmalıdır ki, o, daha çox əmtəə və xidmətlərin qiymətinə deyil, yeni növ mal və xidmətlərin keyfiyyətinə, onların təklifinə yönəlsin. Əməyin ÜDM-də yüksək payı inkişaf etmiş həmkarlar ittifaqları və ictimai təşkilatlar tərəfindən təmin edilməli və qorunmalıdır. Beləliklə, iqtisadiyyatın əmək haqqı ilə idarə olunan, əməkhaqqına əsaslanan artım modeli sadəcə olaraq əmək haqqının və ümumiyyətlə, işçilərin ÜDM-də payının artırılmasını nəzərdə tutmur, əksinə bir sıra vacib şərtlərin olmasını da tələb edir. İqtisadiyyatın uzunmüddətli perspektivdə effektiv olması üçün onun müəyyən əsas xüsusiyyətləri və tənzimləmə sistemləri bu modelə uyğun olmalıdır. Yəni iqtisadiyyatın lazımi vəziyyəti və iqtisadi siyasət alətlərinin koordinasiyası vacibdir.

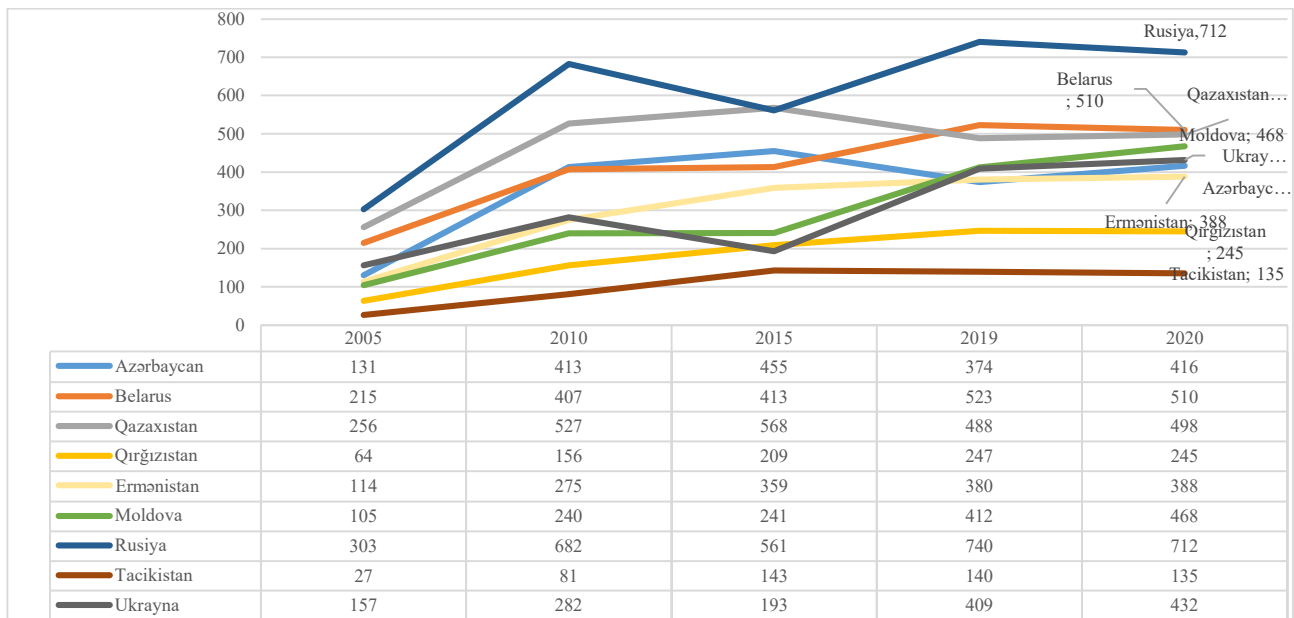
2007-2009 böhranından sonra “əmək haqqı ilə idarə olunan iqtisadiyyat” inkişaf modeli indi dünyanın bəzi inkişaf etmiş ölkələrinin iqtisadiyyatları üçün xarakterikdir [15]. Eyni zamanda, hesab edilir ki, keçən əsrin 80-ci illərindən başlayaraq əmək vahidi xərclərini rəqabətli şəkildə azaltmaqla xalis ixracı artırmağa yönəlmiş ixracyönümlü artım modelinin dünyada (Çində, Almaniyada və s. ölkələrdə) tətbiqinin uğuru qlobal disbalansın artması ilə bağlıdır. Bu isə qlobal iqtisadiyyatın uzunmüddətli davamlılığına xələl gətirir. Belə ki, bütün ölkələr xalis ixracatçı ola bilməzlər. Mənfi məqam kimi o da nəzərə alınır ki, ixracyönümlü artım modeli çərçivəsində istehlak və ipoteka kreditləri bazarında tez-tez borc formalaşır. Çünki ev təsərrüfatlarının borcu müəyyən dərəcədə əmək vahidi xərclərinin azalmasını kompensasiya edir və sosial sabitliyi qoruyur.

Beynəlxalq Əmək Təşkilatının qlobal əmək haqqı ilə bağlı 2018-2019-cu illər üzrə hesabatında qeyd edilir ki, “2017-ci ildə orta qlobal əmək haqqı cəmi 1,8 faiz artıb. Bu, 2008-ci ildən bəri ən aşağı artım tempidir. Sənayeləşmiş G20 ölkələrində bu göstəricilər qlobal göstəricilərdən də aşağıdır: İşçilərin gəlirləri 2016-cı ildə cəmi 0,9 %, 2017-ci ildə isə 0,4 % artıb. Bununla belə, G20-nin kasıb ölkələrində və orta inkişaf səviyyəsinə malik dövlətlərdə keçən il işçilərin gəlirləri orta hesabla 4,3 % artıb. Şərqi Avropa dövlətlərində 2017-ci ildə maaşlar əvvəlki illə müqayisədə 5 % artıb. ABŞ-da isə işçilərin gəlirlərinin artım tempi 2015-ci ildəki 2,2 %-dən 2016 və 2017-ci illərdə 0,7 %-ə enib. Son bir ildə Fransa və Almaniyada əmək gəlirləri demək olar

ki, artmayıb. Ümumilikdə, son 20 ildə orta gəlirli və inkişaf etməkdə olan G20 ölkələrində orta əmək haqqı təxminən 3 dəfə, zəngin ölkələrdə isə cəmi 9 % artıb. Amma eyni zamanda, yoxsul ölkələrdə hələ də yüksək səviyyədə gəlir bərabərsizliyi mövcuddur” [9].

Rifah səviyyəsini müəyyən etmək üçün çox vaxt ölkə vətəndaşlarının orta aylıq əmək haqqının ölçüsündən istifadə olunur. Lakin qeyd etməliyik ki, burada hökumət məlumatları, ictimai və beynəlxalq təşkilatların məlumatları və dolayısı nəticələr kəskin şəkildə fərqlənir. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi məlumatlarına görə, 2019-cu ildə ölkədə orta əmək haqqı 723 manat (425 ABŞ dolları) təşkil edirdisə [3], MDB Statistika Komitəsi 635 manat (374 ABŞ dolları) rəqəmini verir. Bura kölgə iqtisadiyyatından alınan əmək haqqılar da əlavə edilərsə, tamam başqa rəqəmlər əldə edəcəyik. Eyni çəşqinliq inflyasiya dərəcəsi ilə bağlıdır. Rəsmi məlumata görə, 2018-ci ildə 2,3 % idisə, Azərbaycan İqtisadi və Sosial İnkişaf Mərkəzinin (İSİM) məlumatına görə, 7,3 %, yəni 5 % yüksəkdir [4]. Biz təhlilimizdə bu fərqi “ən pis hal” ssenarisindən çıxış edərək aparmağa çalışsaq.

MDB dövlətləri üzrə orta aylıq nominal əmək haqqının artımı son 15 ildə 1,9–5 dəfə artmışdır. Qrafik 1-dən görüldüyü kimi, ən yüksək artım Rusiyada, ən aşağı artım isə Qazaxıstanda müşahidə edilir. Azərbaycanda isə artım 3,2 dəfə olmuşdur.

Qrafik 1. MDB dövlətləri üzrə orta aylıq nominal əməkhaqqı, ABŞ dolları ilə. **Mənbə:** [17]

“Dünya iqtisadiyyatının inkişaf perspektivləri” [7] üzrə ölkələr aşağıdakı təsnifatda səciyyələndirilir:

- İnkişaf etmiş ölkələr (39 ölkə). Dünya ÜDM-nin 42,5 %-nə, məhsul və xidmətlərin 63 %-nə, dünya əhalisinin 14,1 %-nə sahibdirlər. “7”-yə daxil ölkələrdə bu göstəricilər analoji olaraq, 31,2 %, 32,2 % və 10,1 %-dir.

- Bazarı formalaşmaqda olan və inkişaf etməkdə olan ölkələr – 156 ölkədir. Dünya ÜDM-nin 57,5 %-nə, məhsul və xidmətlərin 37 %-nə, dünya əhalisinin 85,9 %-nə sahibdirlər. Bu ölkələr aşağıdakı regional qruplara bölünmüşdür:

1. Bazarı formalaşmaqda olan və inkişaf etməkdə olan Asiya ölkələri – 30 ölkə. Dünya ÜDM-nin 32,2 %-nə, məhsul və xidmətlərin 19,8 %-nə, dünya əhalisinin 48 %-nə sahibdirlər;

2. Bazarı formalaşmaqda olan və inkişaf etməkdə olan Avropa ölkələri – 16 ölkə. Dünya ÜDM-nin 7,7%-nə, məhsul və xidmətlərin 6 %-nə, dünya əhalisinin 5 %-nə sahibdirlər;

3. Latın Amerikasası və Karib körfəzi ölkələri – 33 ölkə. Dünya ÜDM-nin 7,3 %-nə, məhsul və xidmətlərin 4,9 %-nə, dünya əhalisinin 8,3 %-nə sahibdirlər;

4. Yaxın Şərq və Mərkəzi Asiya ölkələri – 32 ölkə (Azərbaycan bu qrupa daxil edilir). Dünya ÜDM-nin 7,2 %-nə, məhsul və xidmətlərin 4,9 %-nə, dünya əhalisinin 10,7 %-nə sahibdirlər;

5. Afrika, Saxaradan cənuba doğru – 45 ölkə. Dünya ÜDM-nin 3,1 %-nə, məhsul və xidmətlərin 1,5 %-nə, dünya əhalisinin 13,7 %-nə sahibdirlər.

Ümumiyyətlə, müxtəlif ölkələrin minimal istehlak səbətlərinin tərkibini müqayisə üçün nəzərdən keçirək. Minimal istehlak səbətinə məhsul, mal və xidmət daxildir və yaşayış minimumunu təyin etmək üçün istifadə edilir. Müqayisə üçün qeyd edək ki, 2019-cu ildə istehlak səbəti Rusiyada 156 adda, Almaniya və Böyük Britaniyada 700-dən çox, ABŞ-da 300, Fransada 256 adda məhsul və xidmətlərdən ibarət olmuşdur [6, s.41].

Azərbaycanda minimal istehlak səbəti 32 maddə üzrə qruplaşdırılıb və 5 ildə bir dəfə yenidən təyin edilməsi tələbinə baxmayaraq, son dəfə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən 2014-cü ildə təsdiq edilib, 2018-ci ildə yeni redaksiyada verilsə də əvvəlkindən kəskin şəkildə fərqlənməyib.

Cədvəl 1

Ölkələrin 2020-ci ildə minimal istehlak səbətlərinin tərkibinin müqayisəsi, %-lə

	Azərbaycan	Rusiya	Almaniya	ABŞ		
Ərzaq malları və alkoqolsuz işçilər	37,5	50	10	17	13	20,6
Alkoqollu işçilər, tütün, rabitə və təhsil			7		7,6	
Geyim və ayaqqabı	31,25	25	5	17	3	9,3
Ev üçün mallar			5		3,3	
Müxtəlif əmtəə və xidmətlər			7		3	
Mənzil, su, elektrik enerjisi, qaz və digər	31,25	25	32	66	36,1	70,4
Nəqliyat			13		5,9	
Yanacaq					4	
Əmtəə daşınması					6,4	
İstirahət, əyləncə və mədəniyyət			11		3,9	
Restoran və mehmanxana xidmətləri			5		7	
Səhiyyə			5		7,1	

Mənbə: Потребительская корзина: особенности формирования и наполнения

<https://vc.ru/finance/110332-potrebitelskaya-korzina-osobennosti-formirovaniya-i-napolneniya>

Təhlildən görünür ki, inkişaf etmiş ölkələrdə istehlak səbətinin tərkibində ərzaq məhsullarının çəkisi azaldığı halda, inkişafda olan ölkələrdə əksinə bu göstərici yüksək olaraq qalmaqdadır. Bu tendensiyanı ev təsərrüfatlarının ərzaq və alkoqolsuz içkilərin alınmasına çəkilən xərclərə diqqət yetirərək müxtəlif ölkələrin müqayisəsində də aydın görmək olar. Ev təsərrüfatlarının ərzaq və alkoqolsuz içkilərin alınmasına çəkilən xərcləri istehlak xərclərinin MDB məkanında 40-60 %-ni təşkil etdiyi halda inkişaf etmiş ölkələrdə bu göstərici 10-20 % arasındadır.

Dünya ölkələri üzrə orta aylıq minimum əmək haqqının müqayisəsinə gəldikdə 2019-cu il üzrə məlumatlara diqqət yetirsək, bu, regionlar üzrə aşağıdakı şəkildə olmuşdur.

Afrikada alıcılıq qabiliyyəti paritetində orta aylıq minimum əmək haqqı 220 dollar, faktiki minimum əmək haqqı Uqandada 5 dollardan Seyşel adalarında 767 dollara qədər dəyişmişdir. Ən yüksək minimum əmək haqqı Seyşel adaları, Liviya, Mərakeş və Cənubi Afrikada, ən aşağısı isə Uqanda, Burundi və Ruandada olmuşdur. Son üç ölkədə orta aylıq minimal əmək haqqını günlərə böldükdə o, gündəlik tələb olunan 1,9 ABŞ dolları olan ifrat yoxsulluq həddində belə deyil. Esvatini, Qambiya və Malavidə orta aylıq minimal əmək haqqını günlərə böldükdə o, gündəlik tələb kimi qoyulan 3,2 dollar, bir sıra digər ölkələrdə isə 5,5 dollarlıq yoxsulluq həddindən aşağıdır.

Amerika qitəsində alıcılıq qabiliyyəti paritetində orta aylıq minimum əmək haqqı 668 dollardır, faktiki minimum əmək haqqı Meksikada 289 dollardan Kanadada 1612 dollara qədərdir. Ən yüksək minimum əmək haqqı Kanada və ABŞ-da, ən aşağısı isə Meksika, Haiti və

Yamaykadadır. Amerika qitəsinin bütün ölkələrində minimum əmək haqqı üç beynəlxalq yoxsulluq həddinin üstündə müəyyən edilir (alıcılıq qabiliyyəti pariteti baxımından).

Asiya və Sakit Okean regionunda alıcılıq qabiliyyəti pariteti baxımından orta aylıq minimum əmək haqqı 381 ABŞ dollarıdır, faktiki minimum əmək haqqı Banqladeşdə 48 ABŞ dolları ilə Avstraliyada 2166 ABŞ dolları arasında dəyişir. Bu regionda inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında aydın fərq müşahidə oluna bilər, dörd inkişaf etmiş ölkə, yəni Yaponiya, Koreya Respublikası, Yeni Zelandiya və Avstraliya, ayda 1348 dollardan 2166 dollara qədər yüksək minimum əmək haqqı dərəcələri ilə seçilir. Bölgənin qalan hissəsində minimum əmək haqqı ayda 200 ABŞ dolları ilə 800 ABŞ dolları arasında dəyişir.

Ərəb dövlətlərində orta aylıq minimum əmək haqqı 738 ABŞ dollarıdır, faktiki minimum əmək haqqı Küveytdə 401 ABŞ dollarından Omanda 1570 ABŞ dollarına qədər dəyişir, lakin bu, yalnız ölkə vətəndaşlarına aiddir. İraq və İordaniyada aylıq minimum əmək haqqı müvafiq olaraq 659 dollar və 738 dollar müəyyən edilib, Livanda isə aylıq 885 dollardan bir qədər yuxarıdır. Qətərdə ev işçiləri də daxil olmaqla, bütün işçilərə şamil olunan minimum əmək haqqı 2020-ci ildə işəgötürən tərəfindən təmin edilən yemək və mənzil üçün 1000 Qətər riyalı (təxminən 275 ABŞ dolları) və başqa halda 1800 Rial (təxminən 495 ABŞ dolları) səviyyəsində yenidən müəyyən edilib.

Avropa və Mərkəzi Asiyada alıcılıq qabiliyyəti pariteti baxımından orta aylıq minimum əmək haqqı 1043 ABŞ dollarıdır, faktiki minimum əmək haqqı Gürcüstanda 47 ABŞ dolları ilə Lüksemburqda 2433 ABŞ dolları arasında dəyişir. Ən yüksək minimum əmək haqqı Lüksemburq, İrlandiya və Almaniyada, ən aşağısı isə Gürcüstan, Qırğızıstan, Tacikistan və Moldova Respublikasıdır. Gürcüstanda orta aylıq minimal əmək haqqını günlərə böldükdə o, gündəlik tələb kimi qoyulan 1,9 ABŞ dolları olan ifrat yoxsulluq həddində belə gəlir vermir, Qırğızıstanda isə ikinci ən yüksək beynəlxalq yoxsulluq həddinə – gündə 3,2 ABŞ dollarına çatmır. Azərbaycanda alıcılıq qabiliyyəti pariteti baxımından orta aylıq minimum əmək haqqı 147 ABŞ dollar (460 AZN) olmuş və orta aylıq minimal əmək haqqını günlərə böldükdə o, gündəlik tələb kimi qoyulan üçüncü ən yüksək beynəlxalq yoxsulluq həddinə - gündə 5,5 ABŞ dollarına çatmamışdır [5, s.117].

Təhlil göstərir ki, gəlirlərdə qeyri-bərabərlik inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq müxtəlif ölkələrdə mövcuddur. Belə ki, beynəlxalq tədqiqat təşkilatlarının hesablamalarına görə 2013-cü ildə dünyada ən aşağı Cini əmsalı Skandinaviya ölkələrində müşahidə olunmuşdur. Bu göstərici Çində 0.47, Sinqapurda 0.46 olmuşdur. 2008-ci ilin hesablamalarına görə Azərbaycan üçün Cini əmsalı 0.337 müəyyən olunmuşdur. Halbuki bu əmsal 2001-ci ildə 0.365 hesablanmışdır. Azərbaycan əhalisi artan bərabərsizliklə üzləşir. “Bundan əlavə, ikinci əsas indikator sayılan “İnklüzivlik” indikatoru əhali arasında təbəqələşmənin səviyyəsi, yoxsulluğu, fiziki şəxslər və ev təsərrüfatlarının gəlirlərin bölgüsünü (Gini – Xalis gəlirlər) təyin edir. Hesabatda əsasən, sözügedən indikator üzrə ölkəmizin əldə etdiyi qiymətləndirmə nəticələri dünyanın inkişaf etməkdə olan ölkələrindən daha yaxşıdır. Hesabatın metodologiyasına əsasən, Cini əmsalı sub-indikatoru 0-100 bal arasında dəyişir ki, 0 bal olduqda əhali arasında bərabərlik ən yüksək səviyyədə olması, 100 bal olduqda isə əhali arasında bərabərsizliyin ən yüksək səviyyədə olması kimi qiymətləndirilir. Sub-indikatorun hesablanması fiziki şəxslər və ev təsərrüfatlarında çalışan insanlar arasında gəlirlərin (vergi və köçürmədən sonra) bərabər və ədalətli şəkildə bölünməsinə özündə ehtiva edir. Azərbaycan 28.6 balla qiymətləndirilib ki, bu sub-indikator üzrə Azərbaycan hətta lider Litvanı da geridə qoyaraq, Macarıstandan sonra ən yaxşı göstəriciyə malikdir” [2]. Gəlir bərabərsizliyinin ölçüsü olan Cini əmsalı 2000-ci ildəki 3,47-dən 2018-ci ildə 17,07-yə yüksəlib. Məsələn, qlobal məlumat dəstlərinə daxil edilmiş Azərbaycan Ev Təsərrüfatlarının Gəlir və Xərcləri Sorğusunun təqdim etdiyi Cini əmsalı əlaqəli haldır. Azərbaycan üçün Cini əmsalı aşağı idi ki, bu da ölkədə sosial bərabərsizliyin aşağı səviyyədə olduğunu göstərir. Neft bumu yaşayan bir ölkə üçün bu, gözlənilməz nəticə idi; nəzəriyyə daha çox yüksək bərabərsizliyi nəzərdə tutur. Əslində, aşağı qiymət qismən daha varlı orta sinif ev təsərrüfatlarının hesabatda göstərilməyən gəlirlərini aşkar etmək qorxusu ilə sorğuda iştirak etməmələri ilə əlaqədar ola bilər. Lakin onu da qeyd edək ki, respublikamızda son illər Cini əmsalının sifirə yaxınlaşmasını əsasən, ölkəmizdə iqtisadi imkanların genişlənməsi, məşğulluq

səviyyəsinin artması, yeni iş yerlərinin açılması, əmək haqqı, pensiya və müavinətlərin artırılması, vəzifədən sui-istifadə hallarının azaldılmasının məntiqi nəticəsi kimi də qiymətləndirmək olar. Təhlil göstərir ki, Azərbaycan Respublikası gəlirlərdə olan qeyri-bərabərsizlik baxımından bir çox ölkələrdən (ABŞ, ÇXR, İİR və s.) üstün mövqedədir. Gətirilən faktlar ölkəmizdə gəlirlərin bərabərsizliyi üzrə müsbət dinamikanın davamlı olduğunu deməyə əsas verir.

Beləliklə, dünya ölkələrində gəlirlərin səviyyəsi baxımından təhlil edilməsi ölkələrdə yoxsulluğun səviyyəsinin təyin edilməsi üçün istifadə edilir. Məsələn, Avropa ölkələrində Azərbaycandan “fərqli olaraq yoxsulluğu müəyyənləşdirərkən istehlak xərclərinə əsaslanan mütləq yoxsulluq göstəricisindən daha çox, gəlirlərə əsaslanan nisbi göstəriciyə üstünlük verirlər. Avropa Birliyinin statistika orqanı nisbi yoxsulluq səviyyəsi ilə yanaşı, insanların yoxsulluq riski ilə üzləşmə səviyyəsini də aşkarlamaq üçün göstəricilərdən istifadə edir. Məsələn, "maddi məhrumiyət" və "kəskin maddi məhrumiyət" in statistikasını ayrıca aparılır” [1], [11].

Lakin yoxsulluğun səviyyəsi hazırda yalnız gəlirlə deyil, həm də istehlakla, yəni daha dərin məsələlərin – əhalinin bütün həyat tələbatlarının, təhsil, səhiyyə, işlə, sanitariya-gigiyenik şəraitdə yaşama, torpaq, su və digər təbii resurslardan istifadənin, kişi və qadınların hüquq bərabərliyinin təmin edilməsi ilə əlaqələndirilir [14]. Ona görə gəlir və xərclərin meyarlarını dəqiq müəyyən etmək lazımdır. Əsasən də gəlirlərlə bağlı vəziyyəti ifadə edən məlumatlar dəqiqləşdirilməlidir. Almaniya, İsveç və digər Qərbi Avropa ölkələri sosial böhranın qarşısını almaq üçün əhalinin gəlirlərinin unifikasiyasını həyata keçirir. Ölkəmizdə 2021-ci ildə yaşayış minimumu əmək qabiliyyətli əhali üçün 207-i manata, pensiyaçılar üçün 162 manata, 15 yaşa qədər olan uşaqlar üçün isə 175 manata qədər artırılmışdır. Bu ABŞ dolları ilə ifadədə analoji olaraq təqribən 121,7 ABŞ dolları, 95,2 ABŞ dolları və 102,9 ABŞ dolları həcmində olmuşdur. 2023-cü il üçün isə yaşayış minimumu ölkə üzrə 246 manat, əmək qabiliyyətli əhali üçün 261 manat, pensiyaçılar üçün 199 manat, 15 yaşa qədər olan uşaqlar üçün isə 220 manat məbləğində müəyyən olunmuşdur. Lakin bu məbləğ minimal istehlak səbəti əsasında müəyyən edildiyindən istehlak səbətinin tərkibi müxtəlif əhali kateqoriyası üçün yenidən formalaşdırılmalıdır. Əsasən, kəmiyyət dəyişikliklərinin edilməsinə ehtiyac var. Belə ki, bir sıra məhsulların və xidmətlərin tələbatda çəkisinin artırılması, yenilərinin isə (ət və ət məhsullarının çəkisinin, mütəmadi istifadə edilən dərmanların və s.) əlavə edilməsi zəruridir. Həmçinin 15 yaşa qədər olan uşaqların tələbatlarının məktəbəqədər (0-6 yaş), yeni yetmə yaşına qədər (6-12 yaş) və yeni yetmə yaşında (13-15 yaş) fərqli olması nəzərə alınmalıdır ki, bu həm insan kapitalının inkişafına, həm də əhalinin sağlamlığının davamlı olmasına, gəlirlərinin isə real vəziyyətə adekvat şəkildə indeksasiya edilməsinə xidmət etsin. Ümumiyyətlə, istehlak səbətinin tərkibində dəyişikliklər edilərkən dünya üzrə regionlarla yanaşı, ölkədaxili regionların müqayisəli təhlili aparılmalı və iqlim, ekoloji vəziyyət və adət-ənənələr nəzərə alınmalıdır. Əsasən ölkə üzrə istehlak səbətinin formalaşdırılmasında istifadə edilən 585 adda məhsul və xidmətlərin tərkibi və çəkisi həm ölkədaxili regionların, həm də Azərbaycanın daxil edildiyi Yaxın Şərq və Mərkəzi Asiya ölkələri regionunun xüsusiyyətləri nəzərə alınmaq şərti ilə ev təsərrüfatlarında yeni sorğuların aparılması əsasında təyin edilərək redaktə edilməlidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Ağayev Rövşən. Azərbaycanda yoxsulluq meyarları haqda şərh
URL: <https://afn.az/sosial/66084-azerbaycanda-yoxsulluq-meyarlari-haqda.html>.
2. Azərbaycanın “İnküziv İnkisaf İndeksi 2018” hesabatında irəliləməsi uğurlu islahatların nəticəsidir.
URL: https://azertag.az/xeber/Azerbaycanin_Inkuziv_Inkisaf_Indeksi_2018_hesabatinda_irelilemesi_ugurlu_islahatlarin_neticesidir-1130930
3. Orta aylıq nominal əməkhaqqı artıb, 14 noyabr 2019
URL: <https://vergiler.az/news/economy/5492.html>
4. Азербайджанцы «богаче» чем на самом деле?
URL: <https://newcaucasus.com/economy/18506-azerbaydzhantsyi-bogache-chem-na-samom-dele.html>.

5. Доклад о заработной плате в мире в 2020-2021 гг. Заработная плата и ее минимальный размер в период пандемии COVID-19. Международное бюро труда – Женева: МОТ, 2021 URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-moscow/documents/publication/wcms_807292.pdf
6. Христолюбова Н.Е. Состав и структура потребительской корзины как условие эффективного перехода к цифровой экономике. цифровая экономика 3 (7) 2019 URL: http://digital-economy.ru/images/easyblog_articles/562/de-2019-3-6.pdf
7. Международный валютный фонд, 2021. Перспективы развития мировой экономики: преодоление неравномерного восстановления экономики. Вашингтон, округ Колумбия, апрель
8. Прожиточный минимум в странах мира в 2023 году URL: <https://visasam.ru/emigration/vybor/prozhitochniy-minimum-v-mire.html>
9. За 20 лет средняя зарплата в богатых странах выросла всего на 9 процентов/ URL: <https://news.un.org/ru/story/2018/11/1343531>
10. Акаев А. А. (2015). From the epoch of Great divergence to the epoch of Great convergence. Mathematical modeling and forecasting of long-term technological and economic development of world dynamics. Moscow: Lenand.
11. Bharat Barot (2006). “Empirical Studies in Consumption, House Prices and the Accuracy of European Growth and Inflation Forecasts”. Working Paper No. 98, Dec 2006 Published by The National Institute of Economic Research Stockholm 2006
12. Morgan Reynolds and Eugene Smolensky. “[Public Expenditures, Taxes, and the Distribution of Income](#)”. E-Book ISBN: 9781483277608 / First edition - January 28, 1977
13. M. Friedman, A Theory of the Consumption Function. Princeton, NJ, Princeton University Press, 1957
14. Poverty in the human development perspective: concept and measurement. (UNDP). Poverty statistics Santiago seminar, 7-9 May, 1997. UNITED NATIONS/ Santiago, Chile
15. Wage-led growth: Theory, Evidence, Policy // Engelbert Stockhammer & Ozlem Onaran. PERI. Working Paper #300. Nov. 2013
16. <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/economics/standard-of-living/>
17. <https://www.stat.gov.az/source/labour/>

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE INCOME AND EXPENDITURES OF THE POPULATION OF AZERBAIJAN WITH WORLD COUNTRIES

A.Mammadova

Azerbaijan State University of Economics

Abstract: *In the article, the impact of economic growth and economic development on the standard of living of the population is explained, and various countries are classified according to the level of income. The minimum living wage and the average monthly nominal salary in the CIS countries were compared based on statistical data. At the same time, the composition of minimal consumption baskets of different countries is compared. In the study, the "wage-led economy" was analyzed as an economic growth model aimed at reducing the stratification of the population by income, economic activation of all sections of the population, and equity in income distribution.*

Keywords: *income, expenditure, wage-driven economy, poverty, development model, economic growth, economic development*

**СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ДОХОДОВ И РАСХОДОВ НАСЕЛЕНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНА СО СТРАНАМИ МИРА**

А.О.Мамедова

Азербайджанский государственный экономический университет

***Резюме:** В статье поясняется влияние экономического роста и экономического развития на уровень жизни населения, а также классифицируются различные страны по уровню доходов. Проведено сравнение минимального прожиточного минимума и среднемесячной номинальной заработной платы в странах СНГ на основе статистических данных. При этом сравнивается состав минимальных потребительских корзин разных стран. В исследовании «экономика, основанная на заработной плате» анализировалась как модель экономического роста, направленная на снижение доходного расслоения населения, экономическую активизацию всех слоев населения, справедливость в распределении доходов.*

***Ключевые слова:** доходы, расходы, экономика, основанная на заработной плате, бедность, модель развития, экономический рост, экономическое развитие*

Elmi redaktor: i.e.d., prof. V.Əyyubov

Çara təqdim edən redaktor: i.f.d., dos. N.Qədimli

Daxil olub: 06.03.2024

Çara qəbul edilib: 13.03.2024